

Stopy v krajině Rakovnicka

Tajemství smírčích křížů

Úvod

V průběhu let 2009 a 2010 realizovala obecně prospěšná společnost Rakovnicko rozsáhlý projekt soupisu kulturního dědictví Rakovnicka v obcích s více než pěti sty obyvateli. Vlastní dokumentaci provedlo občanské sdružení Vlastivědný sbor Rakovnicka s okolím. Soupis obsáhl přes šest set prvků kulturního dědictví – křížů, kostelů, technických památek, rodných domů významných osobností, přírodních zajímavostí vzniklých přímým působením člověka (parky, zaniklé lomy a podobně) atd.

Nejzáhadnější památky, s nimiž jsme se na cestách za kulturním dědictvím Rakovnicka setkali, jsou takzvané smírčí kříže – kříže zhotovené z jednoho kusu kamene nebo opracované kameny s vytesaným znamením kříže. Až na výjimky nevíme o jejich účelu a stáří nic. K čemu sloužily? Jak staré mohou být? Místo odpovědi máme jen dohady. Jedno však víme jistě – že stojíme před nejpodivnějšími svědky minulosti, jaké můžeme v krajině potkat.

Pojďte, provedeme vás. Vaším průvodcem za tajemstvím smírčích křížů na Rakovnicku bude Roman Hartl, oceněný za své články o smírčích křížích pro časopis Turista v prestižní novinářské soutěži Prix non pereant 2009.

Vaše Rakovnicko o.p.s.

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

PROGRAM ROZVOJE VENKOVA

Kamenný křížek v Čisté

50°141.563"N, 13°34'14.103"E

Takzvaný Kamenný křížek údajně označoval místo, kde se ukrýval a zemřel muž nakažený morem. Toto místo se mělo nacházet kdesi v lesích za Čistou. Nejstarší zprávy však Kamenný křížek umísťují na pole pod Holubím vrchem, odkud měl být – protože překážel – vyvednut a přenesen na okraj blízkého lesa Hory. Odtud byl při stavbě železniční dráhy z Rakovníka do Mladotic (konec 19. století) přesunut dělníky do blízkosti železničního mostu nad údolím Javornice, kde ho zaznamenávají i starší mapy. Na tomto místě stál zřejmě do roku 1987. Při asfaltování cesty z Čisté k rekreačnímu středisku v sousedství mostu byl kříž z obavy před jeho zničením převezen do Čisté a umístěn blízko kulturního domu spolu s takzvaným Celním kolem (ten to křížový kámen se původně nacházel u tzv. Kočkojc kříže při silnici do Kožlan).

V roce 2009 obě památky přemístilo občanské sdružení Čistěcké jablko ke kostelu svatého Václava. Kříž nese nyní téměř nezřetelný letopočet 1713 a iniciály GH. Co znamenají? Traduje se, že patří onomu mrtvému malomocnému, místní kronika nabízí i vysvětlení, že se jedná o iniciály čistěckého rychtáře Jana Holuba, kterého má připomínat i pojmenování Holubího vrchu.

Kde kříž hledat? Kamenný křížek najdete při jižní straně kostela sv. Václava v Čisté.

Celní kolo v Čisté

50°14'15.563"N, 13°34'14.103"E

Historik Václav Kočka, autor podrobných dějin své rodné Čisté, kdysi přiznal, že mu záhada takzvaného Celního kola v Čisté vtala hlavou snad čtyřicet let, než jí přišel na kloub. Domníval se, že plochý kámen se zaoblenými boky, velkým kulatým otvorem a s vytesaným znamením kříže, měl funkci tzv. celního kola, jehož účelem bylo upozornit projíždějící povozy na povinnost zaplatit za použití cesty poplatek (mýto, clo). Václav Kočka našel i dokumenty potvrzující, že Čistá o udělení práva vybírat clo skutečně v minulosti žádala (v 17. století), vysvětlení našel i pro znamení kříže a kulatý otvor – první znamení prý symbolizuje Vyšehradskou kapitolu, tehdejšího vlastníka Čisté, kulatý otvor kolo. Kočkově vysvětlení má však vážné slabiny. Jednak se existenci tzv. celních kol nepodařilo dosud jasně prokázat, navíc se čistecký kámen tradičnímu ztvárnění tzv. celních kol vůbec nepodobá (viz například celní kolo v Jesenici) a především – Čistá nikdy právo vybírat clo nezískala. Pochybný je i Kočkův výklad symbolu kříže a kola. Otvor v kameni spíše vzbuzuje představu takzvaných kouzelných důlků, známých především ze smírčích křížů v severních a severozápadních Čechách. Důlky vznikaly vyškrabáváním kamenného prachu, který se používal v lidovém léčitelství. Vzhledem k velikosti a pravidelnému tvaru otvoru, zvláštnímu tvaru kamene i použitému materiál se ovšem nabízí i mnohem prozaičtější vysvětlení pro vznik otvoru – že bylo pro zhotovení kamene použito staré mlýnské kolo.

Kde kříž hledat? Tzv. Celní kolo najdete při jižní straně kostela sv. Václava v Čisté.

Kříž s mečem v Senomatech

50°6'3.694"N, 13°39'30.787"E

Je kamenný kříž v Senomatech mezník, nebo pomník zločinu? Badatelé se nemohou shodnout. Historik a spisovatel Zikmund Winter označil v roce 1884 metr vysoký monolit z pískovce za památku z 16. století. V historické povídce Do zeleného pokoje Winter bez bližších okolností uvádí, že u kříže křtili Čeští bratři své novorozence. Vodu ke křtu měli brát z blízké Vohrádkovy studánky. Možná, že kříž k tomuto účelu skutečně sloužil, jeho původ je však téměř jistě jiný. Svědčí pro to obrys meče vyplňující téměř celou čelní stranu kříže. Dnes už není obrys příliš zřetelný, při bližší prohlídce je však stále k nalezení. Co obrys meče napovídá? Bezpochyby to, že tento nástroj hrál při vzniku kříže nějakou roli (pokud se ovšem jeho obrys nedostal na kříž až druhotně, což je ale nepravděpodobné). Ale jakou roli hrál? Historik Jan Renner usoudil v roce 1938 ve svém pojednání Kamenné památky, že kříž měl funkci mezníku a znamení meče symbolizovalo trest za přemístění kamene – utětí ruky. Domníval se také, že kříž stál původně jinde, neurčitě soudí, že někde „mimo osadu.“ Rennerova teorie ale kulhá. Použití křížů k označení hranic pozemků není obvyklé a už vůbec ne ve zdejších kraji. Specifický symbol kříže doplněný znaméním meče ukazuje spíš na pomník zločinu – zabití, nebo vraždy spáchané mečem, nebo podobnou zbraní.

Kde kříž hledat? Kříž najdete v ulici k Rakovníku u domu čp. 138.

Kamenná panna u Rakovníka

50°7'3.162"N, 13°44'0.578"E

Pověst vypráví, že kdysi dávno chtěla jedna pohanská dívka přeskočit na koni zbožného starce. Když letěla s koněm nad jeho hlavou, stařec ji proklet a jakmile kůň dosedl na zem, dívka zkameněla. Doslova. Stala se z ní Kamenná panna. V tom příběhu je hodně romantiky, ale málo pravdy, protože Kamenná panna zřejmě není nic jiného, než kamenný kříž, který přišel o ramena. Kříž bez vylomených ramen vypadá trochu jako kuželka anebo – postava. Odtud tedy pochází jeho neobvyklé pojmenování. Nejstarší popis Kamenné panny je z roku 1888. Tehdy byla ještě přes metr vysoká a v bocích široká přes čtyřicet centimetrů. V současnosti má její nadzemní část sotva šedesát centimetrů a vůbec se nepochází kresbě z roku 1888. Změnila se k nepoznání. Na vině je především použitý měkký pískovec, který rychle zvětřává. Kámen utrpěl i při loupeži v roce 1981. Zloděje se sice nepodařilo vypátrat, po výzvě v novinách se však Kamenná panna objevila po týdnu zpátky na svém místě.

Kde kříž hledat? Kamennou pannu najdete při levé straně silnice z Rakovníka do Lišan, zhruba 0,8 km od města za odbočkou ke střelnici.

Kříže v Jesenici

50°5'54.047"N, 13°28'22.017"E

Má to svou logiku. Co? Způsob, jakým vznikají pověsti o smířčích křížích. Vezměte si třeba dvojici křížů před Vlastivědným muzeem v Jesenici (původně stály v lese východně od města při cestě do Kosobodu). Inspirace č. 1: Na obou křížích je vyrytý symbol meče, dnes už sice téměř nezřetelný, historické zprávy ale jeho existenci potvrzují. Symbol meče v první řadě vzbuzuje představu boje, násilí, krveprolití. Inspirace č. 2: Kříže s meči jsou dva, což nutně vede k představě souboje. Že jsou kříže dva, ovšem také ukazuje, že souboj skončil bez vítěze, smrtí obou soupeřů. Zatím je to jednoduché, že? Najít vysvětlení, proč se ti dva pobili, je sice o trochu složitější, ale i odpověď na tuto otázku máme po ruce. Čili inspirace č. 3: Jednomu z křížů chybí pravé rameno, zatímco druhý je úplný. Co to znamená? Pro náš příběh to, že jeden ze soupeřů byl pravověrný katolík (úplný kříž), zatímco druhý také věřil v kříž, ovšem chybějící rameno ukazuje, že to s jeho vírou nebylo takové, jaké by mělo být. Zkrátka patřil k jiné církvi než katolické, dejme tomu třeba luterán. Najít důvod, proč se ti dva pobili, je už hračka – přece pro náboženskou víru.

Kde kříže hledat? Kříže najdete na jesenickém Náměstí před budovou Vlastivědného muzea.

Schanigerův kříž v Podbořánkách

50°2'49.416"N, 13°26'42.709"E

Dalo to práci, ale nakonec se mi německý nápis na zvětralém smířčím kříži u Podbořánek podařilo až na jedno slovo rozluštit celý. Zní: „Na tomto místě dokončil svou životní pouť 9. července 1849 Johann Schaniger.“ Chybějící slovo, jehož význam mi dlouho unikal, označovalo místo, odkud Johann Schaniger pocházel, a znělo „Bothasanka“. Bylo mi jasné, že se jedná o německý název nějaké obce. Ale které? V blízkém okolí určitě není, tím jsem si byl jistý. Jenže nebyla ani jinde, veškeré moje úsilí o rozluštění této záhady končilo ve slepé uličce. Podobně zněla Belšanka u Rakovníka, že by opravdu mohlo jít o tento bývalý důl, mi ovšem připadalo nepravděpodobné. Pak jsem na to přišel. „Bothasanka“ nebylo nic jiného než fonetický přepis německého názvu Podbořánek - Podersanka, jak ho dřív vyslovovali místní Němci. Že se nemýlím, mi potvrdilo setkání s panem Sigwaltem Kaiserem z Norimberku, rodákem z Podbořánek. Kupodivu i pro něj byla Bothasanka záhadou, přestože svou výslovností slova Podersanka na ni dával každou chvíli odpověď. Co říkal, by napsané vypadalo přesně takto: Potasanka. Sami si zkuste vyslovit Potasanka a Botasanka. Poznáte rozdíl?

Kde kříž hledat? Kříž najdete cca 0,8 km od Podbořánek při cestě k Přírodní rezervaci Rybníčky u Podbořánek. Kříž stojí u křižovatky cest při vstupu do lesa.

Celní kolo v Jesenici

50°5'28.566"N, 13°28'16.687"E

Jesenicko je součástí oblasti na pomezí západních a severních Čech bohaté na výskyt tzv. celních kol – kamenných monolitů s nadzemní částí ve tvaru kruhu a označených symboly kříže. Kříž obvykle vyplňuje celou plochu obou stran kamene. Jen v blízkém okolí města Jesenice se v minulosti nacházely tři tyto monolity (dva v Jesenici, třetí v Oráčově), dochoval se však jen jediný – poblíž pily pod náspem silnice k Plzni. Kolo má v průměru devadesát centimetrů. Na obou stranách kamene se nachází plasticky vystupující kříž, na jedné straně je navíc zasazen do kruhu. Význam jesenického kola, stejně jako celních kol obecně, je záhadou. Měly prý upozorňovat na povinnost zaplatit za použití cesty clo, důkazy pro tuto teorii však chybí. V případě jesenického kola ji podporuje snad jen místní pojmenování „Am Zollräd“, tj. „Na celním kole“, poloha se však nachází na opačném konci Jesenice, kde se dosud existenci podobného objektu nepodařilo prokázat. Nebo má pravdu pověst, podle které kolo označuje místo, kde mělo dojít ke smrtelnému neštěstí?

Kde kříž hledat? Celní kolo najdete na jižním okraji Jesenice cca 50 kroků za čerpací stanicí, vlevo pod silničním náspem před odbočkou k pile a ÚSP.

Křížový kámen v Újezdci

49°59'33.375"N, 13°44'2.006"E

Je náhoda, že smírčí kříže se vyskytují obvykle u cest? Je třeba hledat vysvětlení jejich původu právě v této očividné skutečnosti? Měly podobnou funkci, jakou dnes plní dopravní značky nebo byly snad předchůdci nynějších pomníků dopravních nehod? Všimněte si, že pověsti o smírčích křížích se obvykle točí buď kolem smrti (většinou) nebo kolem pokladů. Smrt ovšem vede – vraždy, souboje, smrtelná neštěstí a nehody, to je obvyklý námět pověstí o smírčích křížích. Náhoda? Nebo platí, že na každém šprochu pravdy trochu? A jak je to s těmi poklady? Pokud představu pokladu zobecníme na cokoliv neobvyklého, co lze pod kameny nalézt, pak už se tato představa nejeví nijak pohádkově a naopak poskytuje zajímavé vodítko při objasňování původu smírčích křížů. Pod křížovým kamenem v Újezdci (nepřekvapí, že stojí při cestě na vrch Stráž), se svého času jeden „poklad“ našel – kovářské okuje. Podobné předměty (často hřebíky) se v minulosti vkládaly pod mezní kameny jako pojistka proti jejich přemístění. Znamená to, že křížový kámen v Újezdci je mezník? Těžko říct.

Kde kříž hledat? Křížový kámen najdete na jižním okraji Újezdce při zelené turistické trase směrem do Skryjí. Křížový kámen stojí vedle mladšího kříže z roku 1882.

Tři kříže u Václav

50°4'3.106"N, 13°35'40.358"E - 50°4'13.441"N, 13°35'24.863"E - 50°4'11.433"N, 13°34'39.683"E

Žili tři bratři, kteří se nemohli dohodnout, jak se podělí o dědictví po svém otci. Domluvili se proto, že společně zajdou k soudu v Jesenici, ať je rozsoudí. Jenže sotva následující ráno vyšli ze vsi, vzalo jejich předsevzetí zaskvě. Protože se jeden jako druhý nemohl smířit s představou, že by celé dědictví nepřipadlo jemu, vyřešili bratři svůj spor hned. Sáhli pro nože a vyrazili proti sobě. Krvavý boj nepřežil žádný z nich. Lidé ze vsi je pochovali na místech, kde je našli, a nad jejich hroby vztyčili kamenné kříže. Pověst o původu trojice smířčích křížů v okolí Václav kazí fakt, že jeden z křížů se zbylým dvěma nápadně nepadobá. Je zřejmě i výrazně mladší, na jeho čelní straně lze dosud rozeznat část letopočtu, který klade vznik kříže na začátek 17. století, zřejmě do roku 1602 (patrná jsou jen čísla 6 a 0, rok 1602 uvádí starší literatura). Letopočet lemuje kruh špatně čitelných písmen, jejichž význam je nejasný. Tvořila údajně slova Wyna a chyba, podle jiného výkladu jméno Wavrync Hubacka. Několik dosud čitelných písmen svědčí spíše pro delší nápis, není jich však dost, aby bylo možné slova spolehlivě rekonstruovat. U dalších dvou křížů u Václav postrádáme jakákoliv vodítka, podle kterých by bylo možné usuzovat na jejich původ a stáří. Lze o nich říci jen, že působí mnohem starším dojmem než kříž v lese. Jak asi mohou být staré, jestliže kříž v lese pochází už z roku 1602?

Kde kříže hledat? První kříž najdete hned za Václavou vlevo při silnici do Řeřich, druhý při téže silnici cca o 0,4 km dál proti odbočce k Novému Dvoru, třetí kříž je skrytý v lese Jedlina cca 1,2 km severozápadně od Václav.

Křížový kámen v Novém Strašecí

50°9'4.818"N, 13°53'29.635"E

Přestože křížový kámen v Novém Strašecí stojí na úbočí Šibenického vrchu, nezdá se pravděpodobné, že by jeho vznik nějak souvisel s výkony hrdelního práva na novostrašecké šibenici. Alespoň pověsti o tom mlčí. A že jich o tomto kameni je! Jedna tvrdí, že na tomto místě přišel o život kněz, podle jiné označuje hrob několika důstojníků z kteréśi války, další zase mluví o pokladu, který má být pod kamenem ukryt, a který je možné vyzvednout jen za bouřlivých nocí, kdy se nad kamenem mihotá fialové světélko. Existuje i pověst, podle které se kámen posouvá každý rok o jednu špendlíkovou hlavičku blíž k druhé straně cesty. Až se tam dostane, nastane prý konec světa. To jsou pověsti. A co skutečnost? Jako u většiny ostatních smírčích křížů, také v případě křížového kamene v Novém Strašecí je jeho původ záhadou. Čelní i zadní stranu kamene pokrývá několik rovnoramenných křížů a vystuplá kosočtverečná plocha, určená snad pro nějaký nápis. Historik Jan Renner kámen považoval ve svém pojednání Kamenné památky z roku 1938 za pouhý mezník, oddělující církevní pozemky od soukromých. Dejme tomu, ale které pozemky pak byly čí, když na obou stranách kamene jsou kříže?

Kde kříž hledat? Křížový kámen najdete při zelené turistické trase z Nového Strašecí do Rudy, cca 0,4 km od křížovatky ulic Rudská a Obětí okupace. Kříž stojí vlevo při cestě za plotem zahrádky.

Vydala Posázaví o.p.s., Zámek Jemniště 1, 257 01 Postupice v roce 2010 nákladem 5 000 ks
• Grafická úprava a tisk: Pavel Fuksa • Projekt „Kulturní dědictví Posázaví a Rakovnícka“